

In Nederland duikt antisemitisme steeds weer in een nieuwe jas op

Het a-woord

Het wil maar niet wennen. Met grote regelmaat worden we opgeschrikt door antisemitische incidenten in onze samenleving. Wie dacht dat antisemitisme vooral iets was van vroeger of van het Midden-Oosten of Oost-Europa, komt bedrogen uit.

Tekst: dr. Bart Wallet

De incidenten stapelen zich inmiddels op en komen uit heel verschillende hoeken in de samenleving: een antisemitische muurschildering over een Feyenoordspeler die overstapt naar Ajax, antivaxxers die protesteren met Jodensterren opgespeld en een Haagse politieke leider die de Holocaust letterlijk tussen aanhalingstekens plaatst en er afkeurend over spreekt dat Joodse organisaties daarvoor zoveel aandacht vragen.

Prominent thema

Door al die anti-Joodse incidenten is antisemitisme opnieuw een prominent thema geworden in het maatschappelijke debat. Daarbinnen tekenen zich twee reacties af. Enerzijds zijn er opinieleiders die het probleem niet herkennen en vinden dat er sprake is van overdrijving. Vaak zit daar een al dan niet uitgesproken idee achter dat Joden niet zo in hun slachtofferrol moeten blijven hangen. Er zijn nu wel andere urgente problemen die de aandacht vragen, zo is het idee. Anderzijds zijn er ook tal van personen in het publieke debat die overal antisemitisme zien en vergelijkingen met de jaren dertig en de opkomst van het nationaalsocialisme maken. Zij nemen dan ook nogal snel en gemakkelijk het a-woord in de mond.

Beide reacties zijn gevaarlijk, omdat zij er samen voor zorgen dat antisemitisme wordt gepolitiseerd. Het wordt een instrument in politieke debatten waarmee vooral tegenstanders om de oren worden geslagen. Links Nederland is er snel bij als er zich antisemitische incidenten voordoen op rechts en omgekeerd doet rechts dat als ter linkerzijde van het politieke spectrum anti-Joodse ontsporingen zijn vast te stellen. Maar zodra het binnen het 'eigen kamp' gebeurt, valt het opeens stil. In zulke gevallen wordt duidelijk dat het begrip antisemitisme van zijn betekenis is ontdaan, het is een instrument geworden in de eigen politieke strijd dat louter gebruikt

Antisemitische incidenten stapelen zich op, antivaxxers protesteren met Jodensterren opgespeld.

wordt om problemen bij de ander aan te wijzen. Van reële betrokkenheid bij degenen die door antisemitisme worden getroffen, de Joodse bevolking, is dan geen sprake meer.

Dit politieke misbruik van antisemitisme maakt dat we het a-woord zorgvuldig moeten herijken, om het dan ook scherp aan te wijzen waar het daadwerkelijk voorkomt. Dat vraagt om een genuanceerde, verantwoorde analyse van het probleem.

Een gelaagd begrip

De vraag stellen is gemakkelijker dan hem beantwoorden: wat is antisemitisme? Daar zijn inmiddels boekenkasten over volgeschreven. Heel beknopt kan gezegd worden dat het een gelaagd begrip is, dat dynamisch is en flexibel. Antisemitisme bestaat uit een verzameling van negatieve, stereotyperende opvattingen, beelden en handelingen over en tegenover Joden. Dat is in de loop van de geschiedenis, vanaf de oudheid, ontwikkeld en een onderdeel geworden van het Europese collectieve geheugen. Dat wordt overgedragen door grappen, liedjes, kinderboeken, tekeningen en spotprenten, via kleine opmerkingen die tussen neus en lippen door vallen. Dat zorgt ervoor dat negatieve beelden over Joden van generatie op generatie vrij geruisloos worden overgedragen. Op onverwachte momenten komen die vervolgens aan de oppervlakte.

Van allerlei anti-Joodse ideeën die nu voorkomen, is de historische oorsprong vaak goed aanwijsbaar. Het idee van de Jood als satansdienaar komt uit de late Oudheid. Het idee dat Joden geldbelust en onbetrouwbaar zijn in de handel, is ontstaan in de Middeleeuwen, terwijl het idee dat Joden een geheim complot hebben om de wereld te beheersen uit de negentiende eeuw stamt. Elk van die ideeën is de eeuwen door overgedragen, verder ontwikkeld en aangepast aan nieuwe omstandigheden. Steeds opnieuw zijn ze weer opgedoken. »

Wie denkt dat antisemitisme vooral iets van het Midden-Oosten of Oost-Europa is, komt bedrogen uit. Met grote regelmaat worden we opgeschrikt door antisemitische incidenten in onze eigen samenleving.

Eenvoudig verklaringmodel

Waarom duikt dat antisemitisme steeds opnieuw op? Een belangrijke oorzaak is dat antisemitisme een eenvoudig verklaringmodel biedt voor mensen voor wie de wereld te ingewikkeld en complex wordt. Is er een economische crisis veroorzaakt door moeilijk te begrijpen financiële constructies rond hypotheek? Is er een nieuw virus in de wereld gekomen op een nog onverklaarbare wijze? Als de verklaringen van specialisten in de media te ingewikkeld worden of vooralsnog uitblijven, duikt vaak al snel antisemitisme op. De Joden zitten natuurlijk achter de economische crisis of de pandemie. Het zijn historische stereotypen die dan in een nieuwe jas opduiken. Die antisemitische verklaring geeft direct helderheid: er is een duidelijke vijand en het is helder tegen wie gevochten moet worden. Antisemitisme geeft de persoon in kwestie zo weer grip op de werkelijkheid.

Heilzaam taboe

Waar vindt antisemitisme plaats? Antisemitisme trekt zich weinig aan van politieke tegenstellingen. Het komt zowel in de flanken ter linker- als ter rechterzijde van het politieke spectrum voor, op schoolpleinen in steden en dorpen, in oude stadswijken met veel Nederlanders met een migratieachtergrond en op het roomblanke platteland. Zolang het nog helder aanwijsbaar is in extreemrechts en -linkse flanken of bij islamitische radicalen, is het probleem nog te overzien. Zodra anti-Joodse opmerkingen ook in het 'brede midden' gewoon gevonden gaan worden, is het echt zorgelijk. Vooralsnog blijkt uit de maatschappijbrede reacties op recente antisemitische voorvallen dat er – gelukkig – nog steeds een heilzaam taboe op antisemitisme rust. Dat is een belangrijke werende factor.

Pro-Israëlbeleid

In het afgelopen decennium is wel sprake van een curieuze ontwikkeling op de extreemrechtse flank. Daar komt steeds vaker de combinatie voor van uitgesproken pro-Israëlvisies qua buitenlandbeleid,

gecombineerd met antisemitische ideeën als het gaat over cultuurvisie en binnenlandbeleid. Daarbij kan aan politieke stromingen in Hongarije en Polen gedacht worden, maar ook dichterbij huis aan het Nederlandse Forum voor Democratie. Bij deze stromingen is de achterliggende gedachte er een van islamofobie, waarbij Israël wordt gezien als een westerse voorpost in een mondiale confrontatie met de islam. Ondertussen worden breed antisemitische complottheorieën verspreid, bijvoorbeeld gelinkt aan het coronavirus of aan de Joodse filantroop George Soros. Het eigen antisemitisme wordt zo met pro-Israëlbeleid verbloemd.

De verstregeling van het Israëlthema met antisemitisme vindt ook plaats aan de andere kant van het politieke spectrum, bij extreemlinks. Daar vliegt protest tegen het beleid van de Israëlische regering nogal eens uit de bocht, bijvoorbeeld door ongepaste vergelijkingen te maken tussen Israëli's en nazi's of door Israëli's voor te stellen als bloeddorstige kindermoordenaars.

Antizionisme

Dit raakt aan het debat over hoe antisemitisme en antizionisme zich tot elkaar verhouden. Ook hier zien we twee tendensen. Enerzijds een interpretatie waarbij een simpel isgelijkteken geplaatst wordt tussen antizionisme en antisemitisme. Anderzijds een interpretatie waarbij beide begrippen volledig uit elkaar gehouden worden en elk verband wordt ontkend. Beide visies schieten tekort. Het zijn twee verschillende termen met wisselende betekenissen. Antizionisme is in sterke mate een paraplueterm, waaronder allerlei bewegingen zitten die het zionisme afwijzen. Dat kan vanwege orthodox-Joodse opvattingen zijn, linkse universalistische motieven of Arabisch nationalisme. Maar antizionisme kan antisemitisme wel degelijk raken – en dat gebeurt ook. Waar geput wordt uit de catalogus van anti-Joodse beelden en ideeën die in de loop der eeuwen is opgebouwd, en dat wordt toegepast op de staat Israël, daar wordt Israël de 'Jood onder de volkeren'. Op dat moment is Israëlkritiek onomwonden antisemitisme geworden.

Anno 2021

Waar staan we nu als Nederlandse samenleving? Als we de huidige situatie in ogenschouw nemen is duidelijk dat antisemitisme zich nog vooral in de flanken bevindt, maar dat we moeten oppassen dat dit niet naar het brede midden van de samenleving kruipt. In de afgelopen anderhalf jaar zien we in 'wappiekringen' een ontzettend snelle verspreiding van complottheorieën, alternatieve waarheden en fakenews. Menig antisemitisch stereotype wordt daarin gerecycled. Waar burgers de overheid gaan wantrouwen, geen goede kranten meer lezen en de media als bevooroordeeld wegzetten, daar krijgt antisemitisme al gauw een vruchtbare voedingsbodem. Bovendien zien we dat antisemitisme in hoge mate transnationaal van karakter is. Het houdt niet op bij de landsgrenzen, maar wordt via internet, op websites en via filmpjes verspreid. Daarbij zijn er altrightnetwerken, die vooral vanuit de Verenigde Staten inspiratie ontvangen, en islamistische netwerken gevoed vanuit delen van het Midden-Oosten. Juist dit transnationale karakter maakt het zo lastig om in nationale context negatieve stereotypen en misinformatie tegen te gaan.

Betrouwbare beelden

Dit maakt dat we waakzaam en zorgvuldig moeten zijn. Waakzaam, omdat we zien hoe snel complottheorieën zich kunnen verspreiden. Zorgvuldig door goed te blijven luisteren, het gesprek open te houden en de motieven van mensen te proeven. Wanneer er sprake is van antisemitisme, dan moet dat klip en klaar worden benoemd, maar dat dient wel zorgvuldig en niet gemakzuchtig te gebeuren.

Uiteindelijk blijft het van groot belang om in te zetten op het bieden van goede, betrouwbare kennis over Joden, de Holocaust en Israël. Het volstaat niet om anti-Joodse beelden aan te wijzen, daarvoor in de plaats moeten betrouwbare beelden komen. Daar ligt een belangrijke rol voor het onderwijs, de media, maar zeker ook de kerken. In de kerkelijke verkondiging en catechese komt het Joodse volk naar voren zodra de Schriften geopend worden. Dat biedt volop aanknopingspunten om het gesprek aan te gaan, verkeerde beelden aan te wijzen en betrouwbare beelden aan te reiken. Wie de Schriften met open oor en hart leest, weet zich hierbij in het spoor van de profeten en apostelen. ■

Dr. B.T. Wallet is hoogleraar Joodse studies: vroegmoderne en moderne Joodse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Beleef een stukje Israël in Nederland in het Israëlcentrum in Nijkerk

Welkom!

U vindt het Israëlcentrum aan de Henri Nouwenstraat 34 in Nijkerk. Open: ma t/m vr van 9.00-17.00 uur en op zaterdag van 10.00-16.00 uur. Op zon- en feestdagen gesloten.

Bekijk onze lezingen via livestream op cvi.nl/livestream of kom naar één van de lezingen in het Israëlcentrum zodra het weer kan!

Ontdek lekkere wijnen, de beste huidverzorging uit de Dode Zee én originele cadeaus in de sfeervolle Israel Gallery Shop.

israelwinkel.nl • cvi.nl/israelcentrum

